

УДК 330.14:323.329

О. М. Коваленко, аспірантка,
кафедра політичної економії
обліково-економічних факультетів
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РЕНТНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті розкрито сутність рентних відносин, пов'язаних з унікальними властивостями таланту людини, її здібностей, знань та професійних навичок, які виступають у сучасній економіці у формі інтелектуального капіталу. Особлива увага приділена виділенню та розгляду особливостей і характерних рис, що притаманні інтелектуальному капіталу людини та проблемам прав власності власника інтелектуального капіталу на частину додаткового продукту. При цьому виявлена роль врахування рентних відносин у суспільному виробництві. Доводиться правомірність врахування рентних відносин як

умови побудови систем оплати праці та винагороди за інтелектуальну працю у сучасній економіці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: власник інтелектуального капіталу, технологічний прогрес, знання та інформація, творчість, рентні відносини, інтелектуальна складова продукту.

Вимоги сучасного виробництва вивели на перший план не просто робочу силу, але головну її якість — інтелект, з одного боку, а з іншого — знання та інформацію як основні стратегічні ресурси економічної діяльності. За цих умов суттєво змінюється роль людини, склад та характер її трудової діяльності, а домінуючим фактором економічного розвитку стає інтелектуальний капітал.

В умовах прискорення процесів глобалізації світової економіки здатність створювати та ефективно використовувати інтелектуальний капітал у процесах інноваційної діяльності сприяє забезпеченню міжнародної конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку. Адже здатність населення країни до засвоєння запасів знань, напрацьованих людством, і спроможність держави до формування високого рівня інтелектуального капіталу, яка передбачає не лише впровадження у виробництво вже готових науково-технічних винаходів та розробок, але й забезпечення виробництва свого новітнього інтелектуального продукту, формують конкурентні переваги країни у глобальній економіці.

Тенденції в економіці, пов'язані з функціонуванням інтелектуального капіталу та його використанням є новітніми і викликають цілком закономірний інтерес щодо їх вивчення. У зв'язку з цим на сучасному етапі важливим напрямком досліджень є з'ясування механізмів функціонування інтелектуального капіталу та розробка способів адекватної економічної віддачі на участь інтелектуального капіталу як якісно нового фактору виробництва у виробничому процесі.

При цьому відносно недослідженим є аналіз впливу рентних відносин у суспільстві на процес оптимального використання інтелектуального капіталу. Зокрема, питанням, пов'язаним із врахуванням рентного фактору при запровадженні нових систем оплати праці та винагороди за інтелектуальну працю у сучасній економіці, в економічній літературі не приділяється належної уваги. Це викликає необхідність проведення наукових досліджень у цьому напрямі.

Метою даної роботи є дослідження особливостей функціонування інтелектуального капіталу у суспільному виробництві та його реалізація, а також розгляд рентних відносин як способу адекватної економічної віддачі на участь інтелектуального капіталу у виробничому процесі.

В умовах швидких технологічних змін і динамічно зростаючої конкуренції особливого значення набувають дослідження інтелектуального капіталу як якісно нового фактору виробництва у постіндустріальній економіці, особливостей його функціонування та реалізації.

Інтелектуальний капітал людини можна визначити як сукупність її інтелектуальних можливостей у вигляді знань, умінь, навичок, здатності до генерування ідей, що забезпечують можливість створення нового продукту, а також уречевлені результати інтелектуальної діяльності. Тобто інтелектуальний капітал людини представляє собою не просто певну кваліфікацію, але цілий комплекс якостей (талант людини, морально-психологічні якості, здатність швидко приймати рішення, духовний потенціал), котрі у своїй сукупності проявляються як капітал, що генерує прибуток. Проте в однаковій мірі він включає в себе і оптимальні форми оплати праці, що здатні серед інших факторів відобразити і ті, що відбивають вплив рентних відносин суспільства, тобто участь у володінні акціями та отримання дивідентів.

Як відомо, у процесі свого руху капітал збільшує свою корисність, зумовлює її приріст. Будь-які знання, інформація, навички, вміння і досвід працівника у процесі інтелектуальної праці збільшують себе кількісно або поліпшуються якісно. Крім того, будь-який капітал представляє собою, з одного боку, виробничий ресурс, а з іншого боку — самозростаючу вартість, тобто вартість, що збільшується в процесі виробничого використання, відповідно, інтелектуальний капітал також здатний створювати додану вартість.

Що ж до руху інтелектуального капіталу, він, як і рух традиційних видів капіталу, протягом усього процесу представляє собою вкладення (інвестиції), аж до останньої стадії, на якій з'являється результат. За К. Макконнеллом і С. Брю інвестиції в інтелект людини — це «будь-яка дія, що зумовлює зростання кваліфікації, здібностей і, тим самим, продуктивності праці... Витрати, які сприяють зростанню продуктивності, можна розглядати як інвестиції, оскільки поточні витрати здійснюються з таким розрахунком, що вони будуть багаторазово компенсовані значним потоком доходів у майбутньому» [4, с.171].

Процес руху інтелектуального капіталу характеризується творчістю, яка відрізняється від фізичної праці своєю «невидимістю» або видимою легкістю. Тому творчий процес досить складно адекватно оцінити і з точки зору витраченого часу, і для правильної оцінки самого процесу праці як виробництва певних суспільних цінностей, і з точки зору оплати інтелектуальному працівнику за таку діяльність.

Річ у тім, що економічно помітною є лише та стадія творчого процесу, на якій ідея вже сформувалася остаточно, адже в сучасній економіці ідея може представляти собою інтелектуальний продукт, хоча він не завжди може бути застосований у виробництві для збільшення національного багатства. Будь-якій ідеї, щоб результат творчої діяльності був повноцінним, необхідно надати закінченого вигляду, тобто вона вимагає матеріальних носіїв. Разом з тим, ідея, щоб сформуватись, вимагає від людини свідомого чи несвідомого пошуку, людина прямо чи опосередковано перебуває під впливом тієї чи іншої творчої задачі, і цей процес може бути досить тривалим. Отже, основну частину витраченого на неї часу не видно, а результат з'являється лише на завершальному етапі, коли ідея набуває матеріального носія. Важливим аспектом цього є і спосіб оплати праці.

З точки зору власника традиційних форм капіталу, розумною є оплата лише робочого часу творчого працівника, тобто тієї частини, яка приносить видимий результат. Більше того, час, що витрачається працівником на «невидиму» роботу щодо виконання творчого завдання, автоматично вважається вільним, тобто не зайнятим роботою. Це дозволяє вимагати виконання більшої кількості творчих завдань, тобто підвищення продуктивності творчості. Разом з тим, оскільки основна частина робочого часу працівника інтелектуальної праці є непомітною для власників фізичного і матеріального капіталів, витрачений робочий час не завжди одержує адекватну економічну оцінку.

Можна сказати, будь-який працівник, що володіє здатністю до творчості, виступає як власник інтелектуального капіталу. Економіка XXI століття спирається в першу чергу на творчий та інтелектуальний потенціал особистості. У цих умовах, коли індивіду надається можливість вільного вибору продуктивного застосування його знань, навичок, морально-психологічних якостей та інтелекту, він стає не просто найманим працівником, але власником нового виду капіталу — інтелектуального. Це передбачає, що власник капіталу повинен одержувати свою частину прибутку, він несе

відповідний підприємницький ризик, а отже його права повинні бути юридично закріплені.

Поява нового власника нового виду капіталу, його участь у виробництві додаткового продукту обумовлює об'єктивні претензії такого власника на частину цього продукту. Звідси випливає, що в сучасній економіці у виробництві додаткового продукту беруть участь: власник фінансового капіталу, власник матеріального або фізичного капіталу і власник інтелектуального капіталу, відповідно, кожний із цих власників претендує на свою частку додаткового продукту.

Володіння тим чи іншим видом капіталу, безсумнівно, припускає одержання частини доходу на нього, однак за нього треба «змагатися». Власники матеріальних видів капіталу існують в умовах жорстокої боротьби. Очевидно, і власник інтелектуального капіталу також не зможе уникнути цього. Людям, що претендують на володіння інтелектуальним капіталом, важливо це розуміти і бути готовими окрім чисто інтелектуальної роботи з виробництва нового знання, вести ще й жорстку конкурентну боротьбу і відстоювати свої права щодо власників інших видів капіталу. Тільки успішне поєднання цих двох напрямків діяльності дасть позитивний результат.

В умовах розвинутої ринкової економіки, як відомо, при розподілі спільно отриманого доходу вступає в дію принцип комерційної еквівалентності. Сучасна економічна реальність змушує власників інших видів капіталу враховувати, що, по-перше, того чи іншого власника інтелектуального капіталу практично неможливо замінити, а, по-друге, від якості використання інтелектуального капіталу залежить ефективність усього виробничого процесу.

Однак власність на інтелектуальний капітал як новий вид власності ще не одержала беззастережної підтримки; власники традиційних видів капіталу поступаються своїми позиціями неохоче. Процес визнання прав нового власника нового виду капіталу є досить довгостроковим, оскільки юридичні відносини є лише вольовою формою, що відбиває економічний зміст виробничих відносин, тому, за своєю суттю, вони є більш інертними.

Власник інтелектуального капіталу майже не захищений, адже, по-перше, і в індустріальній, і в постіндустріальній, економіці інтелектуальний капітал для свого функціонування вимагає поєднання із традиційними, матеріальними видами капіталу. По-друге, коли таке поєднання відбувається, у більшості випадків права на додатковий продукт належать власнику традиційних видів

капіталу. Власник же інтелектуального капіталу не визнається таким, а вважається найманим працівником. Винятки з існуючої практики лише підтверджують її і пов'язані із специфічними, постіндустріальними галузями розвинених країн.

По-третє, для того, щоб мати право на додатковий продукт, власнику інтелектуального капіталу доводиться ставати одночасно власником традиційних форм капіталу.

По-четверте, для того щоб мати право на додатковий продукт, власнику інтелектуального капіталу потрібно володіти монополією на дохід на свій інтелектуальний капітал, тобто мати унікальні здатності, навички і вміння, перевагу яких складно заперечити і цінність яких не залежить від їхнього поєднання із традиційними видами капіталу.

Визнання найманого робітника власником інтелектуального капіталу, який має певні права на дохід від інтелектуального продукту, навіть і виробленого з використанням засобів виробництва, що належать іншому власнику, відбувається якщо інтелектуальні здібності їхнього носія дійсно унікальні, до того ж в сучасній економічній системі власник матеріальних форм капіталу не має можливості підвищити ефективність виробництва без власника інтелектуального капіталу та застосування його унікальних творчих здібностей.

Найбільш яскравий приклад таких взаємин — менеджери вищої ланки, котрі як заохочення за свою роботу і для більшої зацікавленості одержують пакет акцій компанії. Це так званий «інститут партнерів». Причому в розвинених країнах, на великих підприємствах система передачі акцій досить розвинена, хоча у відсотковому відношенні це дуже невелика частка акціонерів.

Наприклад, у США подібна програма має назву ESOP (Employee Stock Ownership Plan) і являє собою програму участі службовців у прибутку. У рамках цієї програми працівникам були передані пакети акцій у середньому по 7 тис. дол., у цілому у володіння працівникам перейшли акції на суму 60 млрд дол. Однак ця сума не перевищує 2 % від вартості активів промислових і сервісних компаній, контрольованих взаємними фондами. Аналогічні програми, прийняті в інших країнах, мали подібний масштаб. Наприклад, у Німеччині до початку 90-х рр. не більше 1,5 % робітників володіли паєм в акціонерному капіталі своїх компаній і, як правило, розмір цього паю досить обмежений [1, с. 49].

Тенденції стосовно визнання власника інтелектуального капіталу повноправним претендентом на частину додаткового продукту ще не набули масового характеру. На даному етапі для сучасних

виробничих відносин більш характерним є конфлікт між власником матеріального капіталу, на стороні якого виступає найчастіше економічний закон, і власником інтелектуального капіталу, якого розглядають у більшості випадків як найманого робітника, який не володіє жодними формами капіталу.

Узгодження інтересів власників інтелектуального капіталу та власників традиційних видів капіталів *може бути реалізоване через впровадження нових форм оплати праці*, що адекватні участі інтелектуального капіталу в процесі виробництва у вигляді якісно нового фактору виробництва. На нашу думку, талант людини, її здібності, знання та професійні якості, які в своїй сукупності виступають у постіндустріальній економіці у ролі капіталу, найкращим чином можуть бути реалізовані через рентні відносини. І саме в цій сфері на одне з провідних місць висувається потреба врахування рентних відносин суспільства.

Рентні відносини в сфері застосування інтелектуального капіталу як умова формування систем оплати праці і винагороди за інтелектуальну працю в сучасній економіці є найбільш прийнятними, оскільки дозволяють власнику інтелектуального капіталу самостійно визначати межі та інтенсивність творчого процесу, до того ж за рентних відносин задіяні нематеріальні механізми віддачі від процесу виробництва.

Економічна рента — це надлишок над мінімальною винагородою, необхідною для того, щоб утримати фактор виробництва у сфері використання [5, с. 668]. У випадку з інтелектуальним капіталом мінімальна винагорода — це плата за просту працю, інтелектуально-рутинну, «...її відмінна риса в тому, що вона не створює нових знань — ні суб'єктивно нових, ні тим паче суспільно нових. У результаті такої праці розум людини не збагачується, а його продуктом виступає тільки інформація про вже відомі знання, причому від його виконавця звичайно не вимагаються самостійні рішення, що впливають на зміст вихідних повідомлень...» [2, с. 74].

Надлишок над мінімальною винагородою, необхідною для того, щоб утримати фактор виробництва у сфері використання, виражається в оплаті того інтелектуального капіталу, що втілений у людині.

У сфері функціонування інтелектуального капіталу дохід є результатом реалізації інтелектуального продукту, що вироблений інтелектом людини, а отже, неминучою є існування категорія монопольного доходу — ренти. Категорія ренти як доходу на інтелектуальний капітал залежить від того, наскільки плідно працює мозок, наскільки людина є здібною.

Дохід на інтелектуальний капітал може бути розділений на два види: абсолютну (чисту) і диференційну ренту. Категорія абсолютного рентного доходу впливає з монопольних умов функціонування інтелектуального капіталу, а додаткова рента (диференційний дохід) впливає з різних інтелектуальних здібностей індивідів і виробляється носіями інтелектуального капіталу — власниками унікальних здібностей [6, с. 154].

В інтелектуальному виробництві ціна інтелектуального продукту вже враховує ренту на інтелектуальний капітал. Таким чином, ціна на інтелектуальний продукт поділяється на три частини: *перша* відшкодовує витрати на всі види капіталу (як матеріальні, так і нематеріальні), *друга* представляє собою ренту на інтелектуальний капітал, *третья* — дохід власника традиційних видів капіталу, який включає прибуток та інші види доходів у сфері, в якій функціонує інтелектуальний капітал.

При залученні унікальних інтелектуальних здібностей, виробництво має більш високі показники ефективності. Як відомо, ефективність виробництва окрім низьких витрат включає якість продукту. Товар високої якості, у тому числі інтелектуальний продукт, має вищу ціну порівняно з аналогічним продуктом низької якості, відповідно, у вищій ціні якісного товару закладений вищий рентний дохід.

Не можна не враховувати той факт, що в умовах недоплати, недооцінки власників інтелектуального капіталу порушується механізм його відтворення. Людські ресурси суспільства обмежені, інтелектуальні ж ресурси суспільства ще менші, якщо врахувати, що не всі люди здатні до генерування таких ідей, котрі мають відтворювальну значимість. Разом з тим, інертність та консервативність власників традиційних видів капіталу, в першу чергу фінансового, часто гальмує розвиток економічної системи та зростання її ефективності.

Одним з основних завдань сьогодення є визнання інтелектуального капіталу повноцінним фактором виробництва на практиці. Для цього досить виправданим є впровадження рентних відносин між господарюючими суб'єктами не лише в області інтелектуального виробництва, науки та розробок, але й в областях матеріального виробництва, що виробляють продукцію з високою часткою інтелектуальної складової. Важливим кроком є також вироблення механізму, пов'язаного з закріпленням частини виробленої інтелектуальної продукції за розробником.

Отже, сучасні тенденції розвитку економіки, її структурні зміни, поява нових галузей, які ґрунтуються на знаннях та інформації, наочно характеризують процес залучення інтелектуального капіталу

до числа факторів виробництва. У сучасних умовах інтелектуальний капітал безпосередньо бере участь у виробництві національного багатства. Беручи участь у процесі виробництва продукту, за своєю суттю інтелектуальний капітал представляє собою особистісні якості людини, її інтелект, вміння та навички. Ці якості не можуть бути відділені від їх носія у процесі виробництва, відповідно, він виступає власником інтелектуального капіталу.

Разом з тим, на практиці спостерігається невизнання носія інтелектуального капіталу його власником, котрий володіє правами на частку додаткового продукту. На сьогоднішній день власник інтелектуального капіталу потребує захисту, у тому числі і через розробку методів адекватної віддачі на вкладений ним капітал. З огляду на це, найбільш адекватними участі інтелектуального капіталу у процесі виробництва у вигляді фактора виробництва є рентні відносини. Вони передбачають, що власник інтелектуального капіталу як здатності до творчості, повинен отримувати дохід у вигляді відсотка на свій капітал.

Впровадження рентних відносин між господарюючими суб'єктами безпосередньо пов'язане з ефективністю виробництва, тому вважаємо, що активізація досліджень у цій царині, їх актуалізація має стати одним із пріоритетних завдань науковців.

Література

1. Андреев И. Интеллектуальная рента эпохи информатизации / И. Андреев // Вісник НАН України. — 2004. — № 10. — С. 47—54.
2. Гойло В. Интеллектуальный капитал / Гойло В. // МэиМО. — 1998. — № 11. — С. 24—29.
3. Иноземцев В. Л. Социально-экономические проблемы XXI века: попытка нетрадиционной оценки / Иноземцев В. Л. — М., 1999. — 322 с.
4. Макконнелл К. Р. Економікс / Макконнелл К. Р., Брю С. А.: [пер. с англ.] Т. 1. — Баку: Азербайджан, 1992. — 279 с.
5. Словарь по экономике / [пер. с англ., под ред. П. А. Ватника]. — СПб.: Экономическая школа, 1998. — 1006 с.
6. Супрун В. А. Интеллектуальный капитал: главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке / Супрун В. А. — М.: Ком-Книга, 2006. — 192 с.
7. Чухно А. Интеллектуальный капитал: сутність, форми і закономірності розвитку. Ст. перша / А. Чухно // Економіка України. — 2003. — № 11. — С. 11—18.